

Egyházi alkalmazottak kapcsolatrendszerének kriminalizálása — A Zalavári-ügy, 1958

Mózessy Gergely

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

— történész, levéltáros, gyűjteményvezető

A tanulmányban részletezett ügy 1957-ben került az állambiztonság látókörébe. A felderítés során a politikai rendőrség feltárta egy korábbi egyházközségi „mindenes” (alkalmazott, képviselő-testületi tag, gondnok) kapcsolatrendszerét. A tágabban értelmezett korszak lokális egyházi forrásainak vizsgálata ugyanakkor fény derít az egyházközségi képviselő-testület működési zavaraira és megosztottságára is.

A történet főszereplőjéről elmondhatjuk, hogy a háború után beállt társadalmi változások nyomán szorult vissza aktivitása a polgári község életéből az egyházközség szűkebb világába, ahol kezdetben sikeres és megbecsült személy volt. Két plébánosváltás nyomán (1954, 1956) azonban e lokális erőter jelentősen átalakult: a közösségben addig kulcsszerepet játszó civil fokozatosan marginalizálódott. Ennek nyomán felszabaduló energiáit fordította egy olyan vállalkozásra, amelyet a hatalom már nem tolerált.

Az ügy kipattanása és a nyomozás kezdetei

1957 augusztusának elején K-ellenőrzés során az állambiztonság felfedezett 23 postai küldeményt, amelyek a *Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt* szóróanyagait tartalmazták. Programkivonatokat, terjesztésre vonatkozó felhívások voltak ezek. A gépelvényeket különböző magánszemélyeknek, illetve az amerikai követségre címezték, és Budapesten adták fel.¹ Még ebben a hónapban Fűrész Gyula iváncsai tanító adott be a helyi rendőrségre egy hasonló küldeményt, miután bemutatta azt igazgatójának. (Nem csoda, hogy így tett: 1947-ben vizsgálati fogságban, 1957 tavaszán preventív őrizetben volt. A szöveget kézhez kapva vélhetően meg akarta magát kímélni az újabb kellemetlenségektől. Provokációt gyaníthatott.)²

A keresztényszociális alapokon álló pártprogram tartalmi elemzésétől e helyen eltekinünk. Az alaphelyzet e nélkül is könnyen érthető: az 1956-os forradalom alatt megindult a

¹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 14–17.

² HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 18, 29–33, 35; ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 131–132.

pártképződés,³ de a hamarosan újra monolitikussá váló hatalmi struktúra idegesen tekintett minden efféle pluralitást sugalló jelenségre. Az illegálisnak tekintett pártokat értelemszerűen fel akarták deríteni,⁴ így 1957. augusztus 22-én a rendőrség nyomozást rendelt el az ügyben.⁵

A hatalom idegességére a konkrét ügyben más okok is voltak. Hasonló küldemények ugyanis később is csordogáltak: decemberben már 3 szövegverzióban, 40 példányban, 35 címzettnek szánt anyag volt a rendőrség birtokában. Ráadásul ezeket legalább 5 különféle írógépen írták, és immár Budapesten kívülről is postáztak példányt. Vélelmezhető volt tehát egy, a fennálló rendszert kritikusan szemlélő szervezet léte, amely kiterjedt, folyamatosan működik, és láncszerű információterjesztésre is képes.⁶

A nyomozás kezdetén a rendőrség a felderítéshez szükséges alapvető adatoknak sem volt a birtokában. Mivel nem volt más lehetőség, a címzettek körének vizsgálatába kezdtek. Gyors információszerzésre azonban nem volt esélyük, mert sem közöttük, sem közvetlen környezetükben nem voltak hálózati személyek. Keresték a címzettek közti kapcsolódási pontokat. Az összetételükben a már a kezdet kezdetén érzékelt arányok a lefoglalt példányok gyarapodásával sem változtak jelentősen:⁷ 1. Sok volt az egykori apáca, az Isteni Megváltó Leányai társulatának tagjai, csakhogy a politikai rendőrség nem rendelkezett beépített ügynökökkel ebben a szerzetesrendben.⁸ 2. Nagyságrendileg ugyanannyian kötődtek Ercsi településhez. A Fejér megyei, Duna-parti községben egykor egy katolikus egyházhoz kötődő ügynöke volt a hatalomnak: Czuppon Béla, korábbi csendőrőrmester; innen eredeztethető a forrásokban feltűnő „Zsandár”, illetve „Zsaru” fedőneve. Czuppon cserkészvezető és egyházközségi képviselő-testületi tag is volt 1957-ig. Egy egyházi kulturális rendezvényen 1946 őszén politikai vicceket mesélt, ami miatt több mint egy évre rendőri felügyelet alá került, 1949-ben pedig zsarolással — csendőrműltjának túlkapásaira célozgatva — beszervezték. Munkájával elégedetlenek voltak tartói, 1956 szeptemberében megszakitották vele a kapcsolatot. Dossziéi a forradalom alatt megsemmisültek. A rossz tapasztalatok miatt az állambiztonság 1958 februárjáig halogatta a kapcsolat felújítását.⁹ Czuppon ekkor készséges adatszolgáltatónak bizonyult, végül mégis az ügy másodrendű vádlottja lett. 3. Sok volt a papi címzett is, de Ercsi közelében pap-ügynökökkel sem rendelkezett a rendszer ekkor. Felmerült egy beszervezett lelkipásztor átdisponáltatása, de ennek megszervezése rövid idő alatt megoldhatatlannak tűnt.¹⁰

A nyomozás során egyébként feltűnően kevés Ercsi kötődésű pap neve merült fel ahhoz képest, amennyien voltak.¹¹ A községben ugyanis a plébános mellett általában 2 káplán vagy hitoktató dolgozott a 20. század közepén, utóbbiak gyorsan cserélődtek. A korábbi plébánosok közül élt még Dömötör István Székesfehérváron, aki 32 éven át, 1947-ig állt az egyházközség

³ Izsák 1992; VIDA–SZABÓ 1998; FEITL 2005.

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150357. Az ellenforradalom idején megalakult, illetve újjáalakult pártok.

⁵ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 3.

⁶ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 62–68.

⁷ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 12–17, 47, 59–64, 115; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 13–16.

⁸ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 27–28, 37, 40–42. Kifejezetten a rendre csak 1967-ben nyitottak dossziét (HU-ÁBTL 3.1.5. O-13140. „Megváltósok”), amely bár tartalmaz korábbi adatokat is, de csak 1957-től kezdődően.

⁹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 57–58, 70, 96–98; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 148–196.

¹⁰ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 69–70.

¹¹ SCHEM. 1940: 68–69; SCHEM. 1950: 42; SCHEM. 1955: 16; SCHEM. 1967: 59–60; SCHEM. 1977: 203.

élén, testvére pedig megváltós nővér volt; utódját, Orbán Györgyöt 1954-ben távolíttatta el az ÁEH a településről, ekkor Csókakő lelkipásztora volt; ő később érintett lett az ügyben. A következő plébánossal, P. Horváth Ferencsel ebben az ügyben nem is foglalkoztak: 1956-ban visszakényszerítették Perkátára, a történetek idején szem előtt, közbiztonsági őrizetben volt. Később gyanús körülmények közt hunyt el, lehetséges, hogy politikai gyilkosság áldozata lett.¹² Az alacsonyabb beosztású papok közül azonban csak néhány került a hatalom látókörébe. Legalább 10 olyan, egykor Ercsiben szolgáló káplán vagy hitoktató volt aktív a vizsgálat idején, akit nem említettek a nyomozati anyagok.

1957 szeptemberében kísérletet tett a titkosrendőrség az Ercsihez kötődő, különböző okokból már látókörükben lévő személyek anyagának összegyűjtésére, de sötétben tapogatóztak. Az egykori ercsi zárda lakóinak meghatározása is gondot okozott nekik. Kezdetben jelentősen túlbecsülték a rendház létszámát,¹³ névtáraik nem voltak, a rendi nevek polgári megfelelőjének megtalálása is adott munkát. Az egykori nővérek közül ketten dolgoztak Ercsiben az egyházközség alkalmazottjaként: Radics Mária (Remigiana nővér) kántorként és Szelencei Irén (Szabina nővér) sekrestyésként és takarítónőként. Egy faluból származtak. A nyomozás során lassan ráébredtek a rendőrök, hogy több, a képbe nehezen illeszthető, távoli címzett egykori ercsi apácák szülőhelyének (Süttör, Szany, Szekszárd) lakója. Felderengtek más családi kapcsolatok is: több papnak volt apaca testvére. A küldemények címtetteinek egy része papok rokona volt. Reménykeltőnek érezték, hogy a novemberben lefűlelt programpéldányok többsége házilag készített borítékban lapult, amiből a készítők szerény anyagi helyzetére következtek.¹⁴

A szétfolyó nyomozás a második önként beszolgáltatott levél kézhezvétele után vált hatékonyrá. A korábban szintén megfélemlített Szeremlei Szabó Nándor pusztaszabolcsi tanító október közepén a helyi tanácsnál adta le a hozzá érkező példányt, itt ugyanis nem volt rendőrőrs. Szeremlei csak kevéssel korábban költözött el Ercsiből. Az a tény, hogy a rölap terjesztője ezt tudta, biztossá tette élő kötődését a községhez.¹⁵ A címzettek közt sok volt a kántor és a tanító; ezek az aktivitások mind Radics Mária személye felé mutattak. (Remigiana nővér 1941–1947 között az ercsi zárda házfőnöke volt. Innen Sopronba került, ahol a rend novíciusmestere lett. 1950-ben Fótra internálták. Két és fél hónapnyi fogság után Ercsibe költözött vissza, az egyházközség kántora lett. Kórust is szervezett.)¹⁶ A legfőbb terjesztőt személyében felderítettnek vélte a hatalom, így később ő lett az ügy harmadrendű vádlottja. Hátra volt azonban még az agytröszt azonosítása.

Novemberben a pusztaszabolcsi tanítót kihallgatták ercsi egyházi kapcsolatairól. Ő említette meg a nyomozók előtt először a későbbi elsőrendű vádlott, Zalavári Árpád nevét. Beteges embernek nevezte (tüdőbajos volt), aki egykor a Credo egyesületet vezette, és sokáig volt templomgondnok.¹⁷ Zalavári egyébként nem volt ismeretlen a politikai rendőrség előtt: 1948-

¹² Halálához: BORSÁNYI 2021: 11.

¹³ 1940-ben 8 nővér élt a házban (SCHEM. 1940: 98.), ennek mintegy a dupláját feltételezték.

¹⁴ 7-ből 6 darab. Vö.: HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 59.

¹⁵ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 60–61, 65, 72–73; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 126–128.

¹⁶ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 66.; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 3–86.; HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 58, 152.

¹⁷ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 126–128.

ban komolyabb adatgyűjtést végeztek személyére, rémhírterjesztésért internálták is rövid időre; majd 1949. február 9-től 1954 nyaráig rendőri felügyelet alatt állt.¹⁸

Még egy rendőrségi ijedelmet érdemes felidézni. Egy írásszakértő összevetette az Ercsiben található írógépek írásmintáit a lefoglalt rölapokkal. Szakvéleménye szerint 15 szöveg egyazon, a községi tanács birtokában lévő írógépen készült. Elkezdődött a tanakodás, hogy ahhoz ki férhetett hozzá, netán ki lehetett az a tanácsi alkalmazott, aki Budapesten járva a küldemények postázását végezhetette.¹⁹ Ám amikor egy vallomásból kiderült, hogy Zalavári Árpád ezermester hírében állt — készített drapériákat szentségimádásokhoz, elektromos fűtatót az orgonához, javította a templomablakokat, a toronyóra szerkezetét —, és többek számára szervizelt írógépeket is: egyszeriben összeállt a kép.²⁰

A kulcsfigura és az egyházközség

Zalavári [Zwölfer] Árpád a Délvidéken, Versecen született 1898-ban. 1924 óta volt házas, 12 gyermeke született. (Egy elhalt, de egy hadiárvát örökbe fogadott.) Katonaévei után tisztviselőként, majd esztorgályosként dolgozott. 1929-ben költözött először Ercsibe, ahol a Wimpfen-uradalomban volt műszaki tisztviselő. 1932–1937 között adóellenőrként működött Székesfehérváron. Ezután került vissza Ercsibe. Közellátási hivatalt vezetett, adóvégrehajtó is volt, majd jegyző — rövid időre főjegyző is — lett. A háború után nem igazolták, ezért az egyházközségnél helyezkedett el irodai alkalmazottként 1945 tavaszán. A fizetésre is szüksége volt, a magyar büntetőjogban 1913 óta üldözött „közveszélyes munkakerülés” vádja sem érhetette így. 1951-ben vált meg az egyházközségi irodától, ezután mezőgazdasági munkákkal foglalkozott, nyugdíjas 1955-től volt.²¹ Ekkor még képviselő-testületi tag maradt; a plébánia 1954-es átadási iratait gondnokként szignálta.²²

Egyházi érdemeit a historia domusban hosszan ecsetelte Orbán György plébános.²³ Rá hárult a frontátvonulás alatt megsérült egyházi ingatlanok újjáépítésének és az egyházi adószedésnek civil mintára történő megszervezése. A pénzromlás miatt ekkor leginkább terményben szedték az adót — ez a tárolástól az átváltáson át a nyilvántartásig sok feladattal járt. Megjegyezte azonban róla a plébános, hogy „egyeduralomra törekvő hajlamai miatt” nem becsülte meg a község kellőképpen. Zalavári jellemzésére idézhetnénk az állambiztonság által 1948-ban összegyűjtött helyi véleményeket is, de ezek egyrészt haragosaitól származtak, másrészt szó-készletük — „antidemokratikus, antiszocialista, mindszentysta, kulákbarát” — sokkal inkább a korra magára jellemző, mint a személyre.²⁴ Érdekesebb talán, hogy barátja, Czuppon Béla is

¹⁸ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 104–106; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 13–16.

¹⁹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 79–81, 84.

²⁰ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 16.

²¹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 104–106; HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 13–16, 20–22, és a kihallgatásai során mondottak: 49–102.

²² HU-SzfVPL-I.3. No.4522. 2007/1954.

²³ HU-SzfVPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 57, 64, 67, 72–73.

²⁴ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 107–114.

„makacs, önféjű” embernek nevezte, aki a lakossággal arrogánsan bánt, amikor hatalma volt.²⁵ Nem is szerették.

Zalavári Árpád az új plébánossal, P. Horváth Ferencel már nem tudott harmonikusan együtt dolgozni, mint elődjével. P. Horváth úgy vélte, hogy az 1954-es Mária-év elmúltával tapasztalható hitéleti visszaesést a kegyhely 200 éves jubileumának látványos ünneplésével lehetne megállítani. Így 1956 augusztusára akarta széppé tenni a templombelsőt. Liturgikus térre vonatkozó elképzelésének részleteit a képviselő-testület tagjaival nemigen osztotta meg. Céltudatos és jó érzékű volt: az egyházmegye illetékesei egyaránt lelkesen fogadták az új gyónatószekekre, az új keresztkútra — és az azzal kapcsolatos mellékoltár-restaurálásra — vonatkozó terveit.²⁶ Elérte azt is, hogy a Szentszék engedélyezze a helyi búcsú átételét az egyes ünnepek pontos napjáról az azt követő hétvégére.²⁷ A plébános tehát a meglevő anyagi forrásokat az ünnepségekre akarta felhasználni. A gondnok ugyanekkor a templom további nagyobb léptékű renovációjára (tető- és orgonajavításra, a padlásra beépített vashíd konzerválására, a torony kupolájának festésére) akarta fordítani a pénzt. Többet is, mint ami az egyházközségnek rendelkezésére állt. A plébános egyfelől jelezni kívánta a jog szerinti határokat (hogy tudniillik milyen pénzek felett rendelkezhet a képviselő-testület egyáltalán), másfelől szakértői véleményeket is kért a tervezett munkák szükségességéről. Zalavári nem ehhez szokott, ezért becsületében érezte sértve magát. A plébánost feljelentette a püspöknél.²⁸

P. Horváth Ferenc plébános Shvoy Lajos püspök előtt 1955. december elején tisztázta magát.²⁹ A főpásztor ezután csitító hangvételű levelet írt a gondnoknak. A templompénztár plébános általi autonóm kezelésére vonatkozó elvi kérdésben papja mellé állt. Zalavári azonban nem nyugodott: postafordultával, december 22-én újabb levélben is sérelmeit tárta a püspök elé.³⁰ A vita természetesen nem maradt titokban, és Ercsiben rontotta Zalavári megítélését: az egyházközség világi elnöke, Félix István nyugalmazott orvos is az új plébános mellé állt. Korábbi barátja így a gondnok haragosává vált.³¹

Az egyházközség lélekben még Orbán-érában élő csoportja és a regnáló plébános közt izzott a konfliktus. 1956 áprilisában Zalavári és egy társa, Kollár László kivált a képviselő-testületből és az egyházközségi tanácsból, Zalavári egyúttal gondnoki címéről is lemondott.³² Nem kellett volna eljutni eddig a szakításig. P. Horváth Ferenc erről így írt:

„Elmentem hozzá megmondani, hogy túl nagy terhet vett magára, hiszen az egyházközség minden munkájához köze volt... és most ő maga szigeteli el magát kedves emlékeitől. Hajlandó lettem volna visszaadni a levelét, hogy tépje össze és legyen tabula rasa az ügy. Ő azonban hajthatatlan maradt.”³³

²⁵ Uo. 97–98.

²⁶ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 473/1955.; 880/1955.; Sz.N./1955 (november 14.); 244/1956.

²⁷ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 615/1956.

²⁸ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 3; HU-SzfvPL-I.3. No.4522. Sz.N./1955. (november 14.)

²⁹ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. Sz.N./1955. (december 5.)

³⁰ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. Sz.N./1955. (december 19. és december 22.); HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 5.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 98.

³² HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 593/1956.; HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 6. (Zalavári vallomásai nyomán az állambiztonsági és periratokban következetesen tévesen 1955 szerepel ennek dátumaként.)

³³ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 6.

Kiválásával a feszültség fennmaradt, csak az erőviszonyok alakultak át; Czuppon Béla személyében Zalavárinak továbbra is volt bizalmasa a testületben.

Hozzá tartozik a dologhoz, hogy a mindenkori plébános helyzete sem volt stabil és meg-ingathatatlan. Már 1954-ben Orbán Györgyöt is politikai nyomásra kellett a püspöknek elhe-lyeznie.³⁴ Helyére eredetileg Perjés Béla százhalombattai plébánost küldte volna, aki azonban vonakodott: többször műtött nevelőanyjának ellátásával kapcsolatos kötelességeire hivatkozva ellenállt a dispoziciónak.³⁵ A helyzetre P. Horváth Ferenc Perkátáról való időközbeni, szintén hatalom általi kiszorítása nyújtott megoldást. De a tanácsi vezetők Ercsiben is kikezdték: fő skandallumnak egy 1955 nyarán, 21 éves korában, közlekedési balesetben elhunyt motorver-senyző-katona, Ágoston József temetésével kapcsolatos megnyilatkozásai számítottak.³⁶ A püs-pök P. Horváthot már 1955 szeptemberében továbbhelyezte volna Szigetbecsére, de az ottani esperes-plébános, Laktis Pál jogi természetű ellenvetései miatt ez a dispozició sem vált hatá-lyossá végül.³⁷ P. Horváth a feljelentés idejére kiábrándult a közegből. Felidézte Nagy Ipoly korábbi esperes véleményét Ercsiről, mondván: „ez egy elnevelt falu”.³⁸

A csörte nyomán, a püspök fellépésének hatására Zalavári körének helyzete gyengült az egyházközségben ugyan, de közben a hatalom fokozódó nyomása miatt lassan a plébános helyzete is tarthatatlanná vált Ercsiben. Az általa megálmodott jubileumi ünnepségek augusz-tusban így kényszerű távollétében zajlottak le, szeptember végére pedig nyilvánvaló lett, hogy elkerül a faluból, és újra Perkátán lesz plébános. Az egyházközségi képviselő-testület 1956. szeptember 30-i ülésén, búcsúztatása kapcsán fellángoltak az indulatok. Czuppon Béla támadó hangvételű hozzászólása nyomán láthatóvá váltak a korábbi erővonalak, „klikkek”, sérelmek, amelyek gyökerei még az Orbán-éraig hatoltak. A helyi rác kisebbség különleges kívánságairól, az istentiszteleti rend átalakításával kapcsolatos értetlenségről, a plébános és káplánok közti — kosztkérdésben kibontakozó, a községbe „kivitt” — konfliktusokról, a képviselő-testület üléseire való következetlen meghívásokról bontakozott ki személyeskedő vita a grémiumban.³⁹

Az új plébános Baksa Antal lett, akinek — eltekintve egy rövid nadapi adminisztrátorság-tól (1945–1947) — ez volt első önálló szolgálati helye. Baksa 1957-ben megújította a képviselő-testületet. A püspökhöz intézett felterjesztésében mélyen nem elemezte az okokat, csak a le-mondások, elhalálozások és elköltözések nagy számára utalt, amely megrostálta a testületet. A megújított grémiumnak már Czuppon sem lett tagja.⁴⁰ Orbán György egykori bizalmasai végleg ekkor kerültek ki a testületből. Mintha egykori eredményeit is megkérdőjelezte volna: a plébános hamarosan átszervezte az egyházközségi adószedés Zalavári által kitalált rendsze-rét.⁴¹ Jellemző talán a korábbi megosztottság mértékére, hogy sok évvel később, még az 1966. évi bérmlás előtti lelkipásztori jelentésében is sokat foglalkozott Baksa plébános a Zalavári—

³⁴ BECHTOLD—MÓZESSY 2023: 270, 274. Életútjáról bővebben: SCHATTMANN 2023: 182–191. Orbán konfliktu-sairól a hatalommal maga is megnyilatkozott, pl.: HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 68, 80–81, 83, 87–88.

³⁵ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 1584/1954.

³⁶ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 3. A balesetről lásd: *Szabad Nép*, 1955. június 16., 4; *Népsport*, 1955. június 16., ; *Motorsport* 1/5, 14.

³⁷ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 1836/1955.

³⁸ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1954–1956. 7.

³⁹ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 2179/1956.

⁴⁰ HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 2836/1957.

⁴¹ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 141–142, 150.

Czuppon—Radics triumvirátus akaratos voltával, és a plébánia életében korábban játszott el-túlzott szerepével.⁴²

Mint láttuk, Zalavári Árpád fokozatosan szigetelődött el. 1956 tavaszára, 58 évesen feladat nélkül maradt. A mámoros ősz idején betegen feküdt otthon, ami tovább frusztrálta. És az az ember, aki korábban mindössze 1946-ban a kisgazdapártnak volt rövid ideig tagja, fölös energiáit 1957 folyamán egy — csak a fejében létező — keresztényszocialista párt programjának megalkotásába és szervezésébe ölte. Ebben éppoly csökönyösnek és önfejűnek mutatkozott, mint korábban az egyházközségben.

Kihallgatások

Zalavári Árpádot 1958. március 31-én tartóztatták le.⁴³ Kezdetben mindent tagadott, ezért kihallgatói arra törekedtek, hogy vallásos érzületére hatva billentsék ki alapállásából.⁴⁴ Ezután arról beszélt, hogy postai úton kapott egy programot, s ezt alakította át saját szája íze szerint; csak lassan ismerte be, hogy az egész a saját szüleménye.⁴⁵ Azt következetesen tagadta, hogy a párt valaha is létrejött volna; de elismerte, hogy a sikeresség érdekében létező szervezetként mutatta be mindenkinek. Pap ismerőseihez azért fordult, hogy egyrészt véleményüket kérje a keresztény alapokon nyugvó programról, másrészt bevonásukkal tekintélyt akart szerezni az ügynek mások előtt. 1957 nyarán járt korábbi plébánosánál, Orbán Györgynél Csókakőn; illetve Németh Lászlónál Ráckeresztúron. (Falujában tanítónő volt az egyik lánya, ő meg javított számára valami apróságot a plébánosnál.) De — április 28-i kihallgatáson tett vallomása szerint — mindkét pap elhatárolódott az együttműködéstől. Orbán a pártszervezésről is próbálta lebeszélni, Németh László pedig kijelentette, hogy ő nem akar börtönbe kerülni, hagyja őt békében. (Tudta, miről beszél: 1947-ben hat hónapot töltött vizsgálati fogságban a Magyar Község koncepció perében.)⁴⁶ Igyekezett ráébreszteni Zalavárit, hogy „nem gyerekjáték”, amit művel.

A két papot — következetes elzárkózásuk ellenére — eljárás alá vonták. A BHÖ⁴⁷ 9. pontjának 1. bekezdésében szereplő váddal, azaz a feljelentési kötelezettség elmulasztásával illették őket.⁴⁸ Hasonló okból terhelte nyilvánították Jámbor László jezsuitát is, akit Zalavári feltételezhetően csak egy korábbi lelkigyakorlatról ismert. Az idős páter Pannonhalmán élt. Tőle Zalavári levélben kért véleményt, és — szintén írásos válaszában, saját szavai szerint — a Jámbor alaposan „ledurungolta” az egész kezdeményezését.⁴⁹ Glósz Ervin ercsi káplánt, aki egy pannonhalmi papi lelkigyakorlat résztvevőjeként a levelet Jámbornak vitte, és válaszát hozta,

⁴² HU-SzfvPL-VII.35. Lelkipásztori jelentés, 1966. 4–6.

⁴³ HU-ÁBTl 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 7, 121.

⁴⁴ Uo. 44.

⁴⁵ Uo. 49–106.

⁴⁶ HETÉNYI VARGA 1992: 456–457; MÓZESSY—VARGA 2023: 554, 560.

⁴⁷ BHÖ teljes nevén: *Hatályos Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása*. Az Igazságügyi Minisztérium által először 1952-ben, majd a Btk. megjelenéséig még több alkalommal kiadott törvénygyűjtemény.

⁴⁸ HU-ÁBTl 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 98, 108.

⁴⁹ Uo. 111–116.

kihallgatták. Mivel állítása szerint nem ismerte a leragasztott borítékok tartalmát, végül békén hagyták.⁵⁰

Zalavári vallomásaiból kiderült, hogy Ercsiben korábbi egyházközségi bizalmasaival, Czuppon Bélával és Radics Máriával ismertette meg elképzeléseit.⁵¹ Voltaképp becsapta őket, mert azt mondta, hogy „az Atya” (korábbi plébánosuk, Orbán György) tud terveiről — azt viszont nem közölte velük, hogy ellenzi azokat. Zalavári Radicstól mindössze címeket kért a pártprogram terjesztéséhez, Czupponról viszont úgy gondolkodott, hogy egykori cserkészvezetőként a fiatalabb korosztályban is népszerűsítheti az elképzeléseit. Czuppon arra nézve soha nem adott egyenes választ Zalavárinak, hogy belép-e a pártba. Öntevékeny fellépésének sincs nyoma, de a postázási kéréseket mindig készségesen teljesítette Pesten járva. Egy példányt az olasz követségre személyesen vitt be. (Ez, a címzetthez kivételesen el is jutó küldemény különösképp érdekelte a hatalmat. Értelmezésük szerint e csatornán keresztül nyugati kereszténydemokrata pártokhoz kereste a kapcsolatot Zalavári).

Zalavári vallomásainak hatására 1958. május 12-én Czuppon Bélát, május 21-én Radics Máriát is letartóztatták. A papok szabadlábban védekezhettek.⁵²

A vallomások nagyjából egy irányba mutattak. A kisebb ellentmondásokon hamar túllendültek — különösen a nővér lépett fel „én már öreg vagyok, ő biztosan jobban emlékszik” fordulattal gyakran.⁵³ Szembesítésre Zalavári és Czuppon között került sor — hogy tisztázzák mi, mikor, melyikük lakásában történt —; illetve Zalavári és Németh László között. A ráckeresztúri plébános ugyanis tagadta, hogy a programot írásban is megkapta volna, csak a kérdésről való beszélgetésüket ismerte el.⁵⁴

A felderített kapcsolatrendszer

Zalavári a nyomozás végére összesen „mintegy 50” postai küldemény készítését vallotta be, de nem tudott mindegyik címzettjével elszámolni. Kezdetben csak 21 ismerőst nevezte meg, akinek a pártprogramot eljuttatta. Erre a fejére olvastak a lefoglalt küldemények alapján még további 18 címzettet. Közülük 4-et ismert el „saját” ismerősnek; 10 nevet a nővértől kapottnak mondott; ez is bőven meghaladta azt a számot, amit korábban ő vagy a nővér is említett ilyen vonatkozásban. 1 fő — Fűrész Gyula — kilétéről semmit nem tudott, a hozzá eljuttatott példányt el sem ismerte sajátjának a készítéséhez használt indigó színe miatt. 3 főről úgy nyilatkozott, hogy kiválasztásuk egyházi beosztásuk miatt, személyes kapcsolat nélkül történt. Ezt címzéseik hiányos volta helytel-közzel igazolta is. (Későbbi vallomásaiban előkerült még az Ausztriában élő Wimpffen grófhhoz intézett küldeménye is, amely érdekes módon elkerülte a hatalom éberségét, és eljuthatott a címzetthez.)

Nagyjából 10 főről mondhatjuk el, hogy olyan ismerőse volt Zalavárinak, akivel Ercsiben még uradalmi tisztviselőként ismerkedhetett meg. Előszeretettel kereste meg a településről el-

⁵⁰ Uo. 133–134.

⁵¹ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 49–85.

⁵² HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 12, 121.

⁵³ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 3–86.

⁵⁴ Uo. 117–122.

költözőket, köztük Kocsis Vilmost, az egyházközség 1945 előtti világi elnökét is. Az ügyben terhelte is nyilvánított 3 pap mellett további 3 katolikus pap (Halász Ervin, Pálos Antal, Molnár István) és egy nyugalmazott református lelkész (Megyasszai Mihály) szerepelt címzettjei közt. Három fő (Bartoss Sándor, Berényi Sándor, Glósz Ernő) egy-egy pap édesapja volt, egy esetben (Bejczy Jenő) más fokú paprokonság sejthető. Több egyházi alkalmazottat — elsősorban kántort — is megkeresett, többségüket azonban nem ismerte személyesen. Elérhetőségeiket szavai szerint „menetrendekből” — mai szóhasználat: nyilvános adatbázisból — szerezte meg. Valamennyi megkeresett tanítót saját ismerősének mondta, talán azért, hogy szintén tanítónőként dolgozó lányáról elterelje a hatóság figyelmét. (A tanítói elérhetőségek ugyanis nem a kántornővértől származtak, a Radicstól kapott címek rendtagok vagy azok családjai felé mutattak.)

A nyomozás során a 6 érintetten kívül 9 főt hallgattak ki, fogdahálózatot nem alkalmaztak. A három letartóztatottnál összesen 7 alkalommal tartottak házkutatást.⁵⁵ Zalavárinál megtalálták az idegen nyelvre fordított pártprogram pizkozatait is elrejtve. A rendőrök erőteljesen erre az ügyre koncentráltak, csak Radics Máriából igyekeztek a szerzetesrend tagjainak 1950 utáni életére, együttműködésére vonatkozó adatokat is kiszedni. (A nővér e téren rendkívül bölcsen válaszolgatott, vélhetően kevesebbet mondott el annál, mint amit tudott. Azt hangsúlyozta, hogy a fogadalmak megújítása belső, lelki folyamat; arra pedig „nem emlékezett”, hogy ki postázhatta neki azt a megtalált listát, mely a fogadalmaktól való visszalépésre, családalapításra előjárói engedéllyel rendelkezők neveit tartalmazta.)

Jogkövetkezmények

A nyomozást 1958. július 1-jén zárta le a rendőrség. A három őrizetést július 5-én adták át a Fővárosi Ügyészségnek. A nyomozati szervek Zalavári Árpádot a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésével; Czuppon Bélát abban való tevékeny részvétellel; Radics Máriát annak előmozdításával tartották megvádolhatónak; míg a három papot a feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntetével. Utóbbiak továbbra is szabadlábban védekezhetek.⁵⁶

Az ügyészség a nyomozati szervek értékelését osztotta, de az idős jezsuita, a 84 éves Jámbor László elleni vádemeléstől eltekintett Götz János ügyész július 25-i határozata⁵⁷ értelmében. Az ügyet a Fővárosi Bíróság 1958 novemberében, 3 ülésnapon tárgyalta. Zalavárit 10, Czuppon 6, Radicsot 3 évre ítélték első fokon — természetesen a közügyektől való, a kiszabott börtönbüntetéssel megegyező időre szóló eltiltás mellett. Zalavárit és Czuppon teljes, Radics Máriát 2000 Ft-ig terjedő vagyoneklobzással is sújtották. Az elítélteket a perköltségek megtérítésére is kötelezték, ami nem volt csekély, hiszen írásszakértőt és két elmeszakértőt is foglalkoztattak az eljárásban. Az érintett papok közül Orbán Györgyöt negyedrendű vádlottként 8 hónap, Németh Lászlót ötödrendűként 1 év börtönre ítélték.⁵⁸ A két büntetési tétel közötti

⁵⁵ HU-ÁBTL 3.1.5. O-10147. Magyar Keresztény Demokratikus Szocialista Néppárt. 121–129.

⁵⁶ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170/1. Zalavári Árpád és társai. 160–162, 167–174.

⁵⁷ HU-JTMRL IV. 62. Jámbor hagyaték, 1. doboz. (Ezúton is köszönöm Siptár Dánielnek e forrás felkutatását.)

⁵⁸ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 197–206.

különbség oka vélhetően az volt, hogy Orbán elismerte, Németh tagadta bűnösségét.⁵⁹ Czuppon sem ismerte el az ellene felhozott vádakat: a hatóságok beszervezett párttagnak tekintették, ő azonban nem fogadta el ezt a helyzetértékelést.

Egy 1959. június 3-án, a másodfokú tárgyalás után kelt, Zalai Miklós tanácsvezető bíró által jegyzett felülbélyegzés szerint végül az ítélet csak az első-, másod- és harmadrendű vádlottak esetében emelkedett jogerőre. A papok esetében a végrehajtást felfüggesztették három évre, így ők végül megmenekültek a börtöntől.⁶⁰

Utóélet

Az Állambiztonság 1956 után készített tematikus összefoglalásokat a forradalom alatt szerveződött és újjáalakult pártokról. Az első ilyen szövegek születésekor a Zalavári-ügy vizsgálata még javában tartott. Azzal a fordulattal, hogy a fővádlott

„1956 októbere óta foglalkozott egy illegális párt szervezésének gondolatával”,⁶¹

a csak 1957 májusában induló történetet együtt tárgyalták az 1956-ban létrejött, valós pártokéval. A titkosrendőrség mindig is hajlamos volt arra, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítson egy-egy történetnek a ténylegesnél. Mintha folyamatosan bizonyítani akarta volna fellépésének, munkájának létjogosultságát.

Ercsiben Radics Mária letartóztatása után a kántori feladatokat Glósz Ervin káplán vette át a nővér helyetteseként. Díjazásának csak a felét vette fel, a másik felét az elítéltnak különítették el — kérésére. A kialakult helyzet a káplánt lelkipásztori feladatainak ellátásában is hátráltatta, a pénzügyi vonatkozást pedig a plébános érezte igazságtalannak, ezért egy évvel letartóztatása után, 1959 májusában útmutatást kért a fehervári püspöktől az ügyben. Shvoy Lajos arra az állaspontra helyezkedett, hogy Glósz tehermentesíteni kell, de az állás — tekintettel a nővér korábbi érdemeire — csak ideiglenes jelleggel tölthető be, hogy szabadulása után visszatérhesen, ha akar. Innen értesülünk arról, hogy Radics úgy volt egyházi alkalmazott, hogy sem szerződése, sem díjlevele nem volt. Szolgálatiért — úgymond — „pro caritate” díjazták korábban. A püspök egyszersmind kijelentette, hogy a fogság idejére az egyházközség semmiféle anyagi kötelezettséggel nem tartozik a nővér irányába.⁶²

Zalavári büntetését Vácon töltötte. A börtönben keletkezett ügynökjelentések azt mutatják, hogy izgágaságát itt sem sikerült levetkőznie. A rabtársak között híreket hozott-vitt, folyamatosan kombinált, ezért személye időről időre megjelent ilyen jellegű forrásokban.⁶³

Radics Mária Remigiana nővér két és fél év után szabadult, és visszakerült kántori állásába. Felmérte, hogy egykori énekkara már Glósz Ervin káplánhoz ragaszkodik, így annak vezetését nem vette vissza. Az volt többször kinyilvánított elképzelése, hogy nyugdíj-jogosultságá-

⁵⁹ KAHLER 2005: 49.

⁶⁰ HU-ÁBTL 3.1.9. V-144170. Zalavári Árpád és társai. 200–217; SHVOY 2002: 139; HETÉNYI VARGA 1992: 456–458.

⁶¹ HU-ÁBTL 3.1.9. V-150357. Az ellenforradalom idején megalakult, illetve újjáalakult pártok. 19., 60., 234.

⁶² HU-SzfvPL-I.3. No.4522. 1042/1959.; HU-SzfvPL-VII.35. Lelekipásztori jelentés 1966, 5.

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-18704. „Kovács Péter”. 129., 133.; M-20032. „Zádori Ernő”. 181.

nak eléréséig állásában marad, majd további egy évet díjazás nélkül is munkával tölt még, hogy a börtönének alatti juttatásokat ekképp meghálálja. Ám amikor rendtársa, Szabina nővér 1964 októberében tanítói állást kapott Sopronban, vele együtt elköltözött Ercsiből. 1982-ben a Szeretetszolgálat váci otthonába vonult vissza, ahol 1983-ban hunyt el.⁶⁴

A kántornővér Ercsiből való távozása kapcsán említi meg a historia domus vezető plébános az ügy két másik elítéltejének későbbi sorsát is. Czuppon Béla visszavonultan élt Ercsiben; Zalavári Árpád pedig — aki tekintélyét a községben elveszítette — Budapesten telepedett le.⁶⁵ Mindez arra enged következtetni, hogy az 1963-as amnesztiával szabadulhatott a két férfi.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.2. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt munkadossziék.
- 3.1.5. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt operatív dossziék.
- 3.1.9. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt vizsgálati dossziék.

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (JTMRL)

IV.62. Jámbor László hagyatéka.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL)

- I.3. No.4522. Püspöki levéltár, Parochialia, Ercsi.
- VII.35. Ercsi Plébánia Irattára.

KIADOTT FORRÁSOK

BHÖ

1952 *Hatályos Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása*. Budapest: Athenaeum.

BORSÁNYI Bea

- 2021 A plébános ma is élő emléke. In *Fejér Megyei Hírlap* 66/49, 11. (2021. február 27.) — Online verzió: <https://www.feol.hu/hetvege/2021/02/perkatan-mindenki-tudta-hogy-ferenc-atyat-megoltek> — letöltés: 2025. március 4.

SCHEM.

- 1940 *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Albaregalensis ad annum Domini MCMXL ab erecta sede episcopali* 163. Alba-Regia: Dioecesis Albaregalensis.
- 1950 *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Albaregalensis ad annum Domini Jubilarem MCMXL*. Alba Regia: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].

⁶⁴ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 150–152.; HU-SzfvPL-VII.35. Lelkipásztori jelentés 1966, 5.; DIÓS—VICZIÁN 2014: 436.

⁶⁵ HU-SzfvPL-VII.35. Historia Domus 1944–1980. 152.

- 1955 *Katalogus venerabilis cleri albae dioecesis Albaregalensi anni 1955 M. Decembris ab erecta sede episcopali* 178. Székesfehérvár: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].
- 1967 *A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében. Az egyházmegye alapításának 190. évében, Püspök Atyánk negyvenéves főpásztori jubileumára.* Székesfehérvár: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].
- 1977 *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében.* Székesfehérvár: [Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság].

SHVOY Lajos

- 2002 MÓZESSY Gergely (szerk.): *Önéletrajz.* (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből 1.) Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.

SZAKIRODALOM

BECHTOLD Panna — MÓZESSY Gergely

- 2023 Reakciónak ítélve. A székesfehérvári egyházmegye papjainak formális és informális kategorizálása az 1960-as években. In ERDŐS Kristóf — SZULY Rita — TABAJDI Gábor — WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, I. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 239–274.

DIÓS István — VICZIÁN János

- 2014 *Előttünk jártak a hitben. 1945–2010 között elhunyt kedvesnővéreink mintegy 4100 életrajza.* Budapest: [Központi Papnevelő Intézet].

FEITL György

- 2005 Parlamentarizmus és öngazgatás az 1956-os forradalomban. *Múltunk* 17/2, 231–243.

HETÉNYI VARGA Károly

- 2004 *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, I. 2. kiadás. Budapest: Új Ember.

IZSÁK Lajos

- 1992 Az 1956-os forradalom pártjai és programjaik. *Múltunk* 4/2–3, 102–124.

KAHLER Frigyes

- 2005 *Jogállam és diktatúra.* Győr: Kairosz.

MÓZESSY Gergely — VARGA Mátyás

- 2023 A székesfehérvári egyházmegye 1945 után bebörtönzött papjai. In ERDŐS Kristóf — SZULY Rita — TABAJDI Gábor — WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, II. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 550–600.

SCHATTMANN Ferenc

2023 *Jézus 33 tanítványa. Papi életutak a 20. század második feléből.* Budapest: Kairosz.

VIDA István — SZABÓ Róbert

1998 *1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956-os forradalomban. 1956. október 23 — november 4. Válogatott dokumentumok.* Budapest: MTA Jelenkor-kutató Bizottság.

*The criminalisation of the network of relations among the Church's employees
— The Zalavári-case, 1958.*

In August 1957, during a postal inspection, the state security service intercepted leaflets associated with a Christian Democratic party. The investigation found links between the recipients in the municipality of Ercsi and the Catholic Church and its employees (priests, former members of the Order of the Daughters of the Divine Saviour, cantors, teachers). Tracing this network of contacts eventually led the investigators to the perpetrators.

The balance of power within the parish of Ercsi was significantly altered after a change of parish priest in 1954. Árpád Zalavári, formerly the parish administrator and office worker, lost his influence in the community - essentially at the same time as his retirement. He used his freed energies to work out a party programme, which he relied on his former confidants to promote. He obtained addresses from cantor sister Mária Remigiana Radics, and Béla Czuppon, a former scout leader and council member, helped with the mailing.

Against a party that had never really been formed, the authorities took decisive action. Árpád Zalavári was sentenced to a long prison term in 1958 for initiating the conspiracy to overthrow the democratic state order, Béla Czuppon for actively participating in it, and Mária Radics for promoting it. Several priests who were aware of the programme but clearly distanced themselves from the party organisation were charged with the crime of failing to report it.

